

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

2013

ΑΘΗΝΑΙ 2015

14. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑΣ

(Πίν. 116-139)

Οἱ ἔρευνες πεδίου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὸ Βαθὺ Ἀστυπάλαιας συνεχίστηκαν τὸ 2013¹ μὲ τὴν ἀναγνωριστικὴ περιόδευση σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς χερσονήσου Πύργος καὶ τὴ συστηματικὴ ἔρευνα ἐπιφανείας σὲ μεγάλο τμῆμα τῆς. Ἡ ἔκταση ποὺ ἐρευνᾶται πρακτικὰ συμπίπτει μὲ τὴ Ζώνη Α τοῦ κηρυγμένου ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Χώρου Βαθέος (ἡ ὑπ. ἀριθ. ΥΠ. ΠΟ./ΑΡΧ/Α1/Φ22/17911/950 Ὑ. Α./ΦΕΚ 1368 / 5.7.1999).

Ἡ χερσόνησος Πύργος ἔχει μέγιστο μῆκος 1.400 μ., μέγιστο πλάτος 400 μ. καὶ μέγιστο ὕψος 77 μ. Στὴν ἀνατολικὴ ἀπόληξιν τοῦ Πύργου, στὸ ἀκρωτήριο μὲ τὸ ὄνομα Ἑλληνικό, ἰδρύθηκε τὴν 3ῃ χιλιετίᾳ π.Χ. ὄχυρω-

1. Στὴν ἔρευνα συμμετεῖχαν οἱ συνεργάτες Διονύσης Νιώτης (τοπογράφος), Νίκος Σεπετζόγλου (ζωγράφος), Πρίamos Ντούμας (ἀρχιτέκτων) καὶ Εὐάγγελος Εὐδέας (φωτογράφος). Τὴν ἀρχαιολογικὴ ὁμάδα ἀποτελοῦσαν ἡ Δρ. Φραγκούλα Γεώρμα, ἡ ἐπιμελήτρια τῆς Ἑφορείας Παλαιoανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας Ἰωάννα Εὐσταθίου, ὁ ἐπιγραφολόγος Δρ. Ἀγγελος Ματθαίου, οἱ πτυχιούχοι Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Δημήτρης Γριμανέλης, Γιώργος Κολιτσόπουλος, Δώρα Κουτσονάσιου, Λάμπρος Νοῦτσος καὶ οἱ φοιτητὲς Σταμάτης Βογιατζόπουλος, Χριστίνα Γκόσιου, Φώτης Δημόπουλος, Γιάννης Ζόγκος, Εὐανθία Λιακάκη, Ὁρέστης Μίτιντζης, Θεώνη Παπασιμάκη καὶ Γιώργος Τσολιάκος. Θερμὲς εὐχαριστίες γιὰ κάθε εἶδους διευκολύνσεις καὶ βοήθεια στὸ ἔργο μας ὀφείλονται στὴν ΚΒ' Ἑφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, στὸν Δήμαρχο Ἀστυπάλαιας κ. Πανορμίτη Κονταράτο, τοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς ἐρευνώμενης ἔκτασης κυρίου Δημήτρη, Γιάννη καὶ Μανώλῃ Σταυλᾷ, καὶ τίς κυρίες Σταυρούλα καὶ Μαρία Μαρινάκη. Ἐπίσης στὴν ἐταιρεία Attica Ferries καὶ –κυρίως– στὴ Γενικὴ Γραμματεία Αἰγαίου καὶ τὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων γιὰ τὴ χρηματοδότηση τῆς ἔρευνας.

μένη, πιθανόν, ἐγκατάσταση (ἀκρόπολη), τῆς ὁποίας ὀγκολιθικοὶ περίβολοι καὶ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι εἶναι σήμερα ὄρατοὶ σὲ ἰκανὴ ἔκταση (πίν. 116α). Ἐνα «κυκλώπειο» ἀνάλημμα διακρίνει τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τῆς ἀκρόπολης ἀπὸ τὸ πρᾶνές τῆς βόρειας ἀκτογραμμῆς (εἰκ. 1).

Κατὰ μῆκος τῆς βόρειας βραχίδους ἀκτῆς μία σειρὰ διαδοχικῶν Π-σχημῶν κατασκευῶν ἐρμηνεύονται ὡς οἰκιστικὰ κατάλοιπα, ἐνῶ κατὰ τὸ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς ἡπιότερης ἀκτῆς ὁ βράχος ἔχει ἀπολαξευθεῖ ἐπικλινῶς διαμορφώνοντας ἀναβάθρες, ἐνδεχομένως γιὰ τὴν ἀνάσυρση ἐλαφρῶν σκαφῶν στὴν ξηρά (εἰκ. 2, πίν. 116β). Ὀγκολιθικοὶ τοῖχοι καὶ ἀναλήμματα πλασιώνουν τὶς ἀναβάθρες τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς, σχηματίζοντας ἡμικυκλικούς «πύργους».

Στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ ἀκρωτηρίου ἡ ἔκταση διαμορφώθηκε κατὰλληλα στοὺς ἐλληνιστικὸς χρόνους, καὶ ἐκεῖ θεμελιώθηκε συγκρότημα πύργου μὲ δεξαμενὲς καὶ ἄλλα κτήρια (εἰκ. 3). Στὴ νότια, ἡπίως κατωφερὴ πλαγιά τοῦ ἀκρωτηρίου διαμορφώθηκε κτιστὴ κλίμακα πὺλ δὲ ὁδηγοῦσε σὲ μεγάλο ὀρθογώνιο κτήριο, τὸ ὁποῖο συνδεόταν μὲ τὸν τετράγωνο πύργο.

Ἡ ἐντατικὴ συστηματικὴ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα πὺλ διεξήχθη τὸ 2011-2012 ἐξάντλησε τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ ἀκρωτηρίου, σὲ ἔκταση πὺλ περιλαμβάνει τὰ ὄρατὰ λείψανα τῶν προϊστορικῶν περιβόλων καὶ ἀναλημμάτων, τὶς Π-σχημὲς κατασκευὲς κατὰ μῆκος τῶν βραχιδῶν ἀκτῶν καὶ τὸ συγκρότημα τοῦ ἐλληνιστικοῦ πύργου. Ἡ περισυλλεγεῖσα κεραμικὴ ἀνήκει στὴν Πρώιμη Ἑποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (3η χιλιετία π.Χ.) καὶ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους (2ος αἰ. π.Χ. - 2ος αἰ. μ.Χ.). Βρέθηκαν ἐπίσης λίθινα ἐργαλεῖα καὶ σκεύη, μετάλλινα ἀντικείμενα, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, χάλκινα νομίσματα καὶ ἄλλα².

Οἱ ἐργασίες πὺλ πραγματοποιήθηκαν τὸ 2013 ἀφοροῦσαν: 1. Σὲ καθαρισμοὺς καὶ ἀποτυπώσεις μνημείων τῆς προϊστορικῆς ἀκρόπολης. 2. Στὴ συνέχιση τῆς ἐντατικῆς περιόδευσης δυτικότερα τῆς περιοχῆς πὺλ ἐρευνηθῆκε τὸ 2012 (τετράγωνα 2Α, 2Β, 2Γ). 3. Στὴν περιόδευση τῆς ὑπόλοιπης χερσονήσου, ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἰδιοκτησίας Σταυλᾶ. 4. Στὴν προκα-

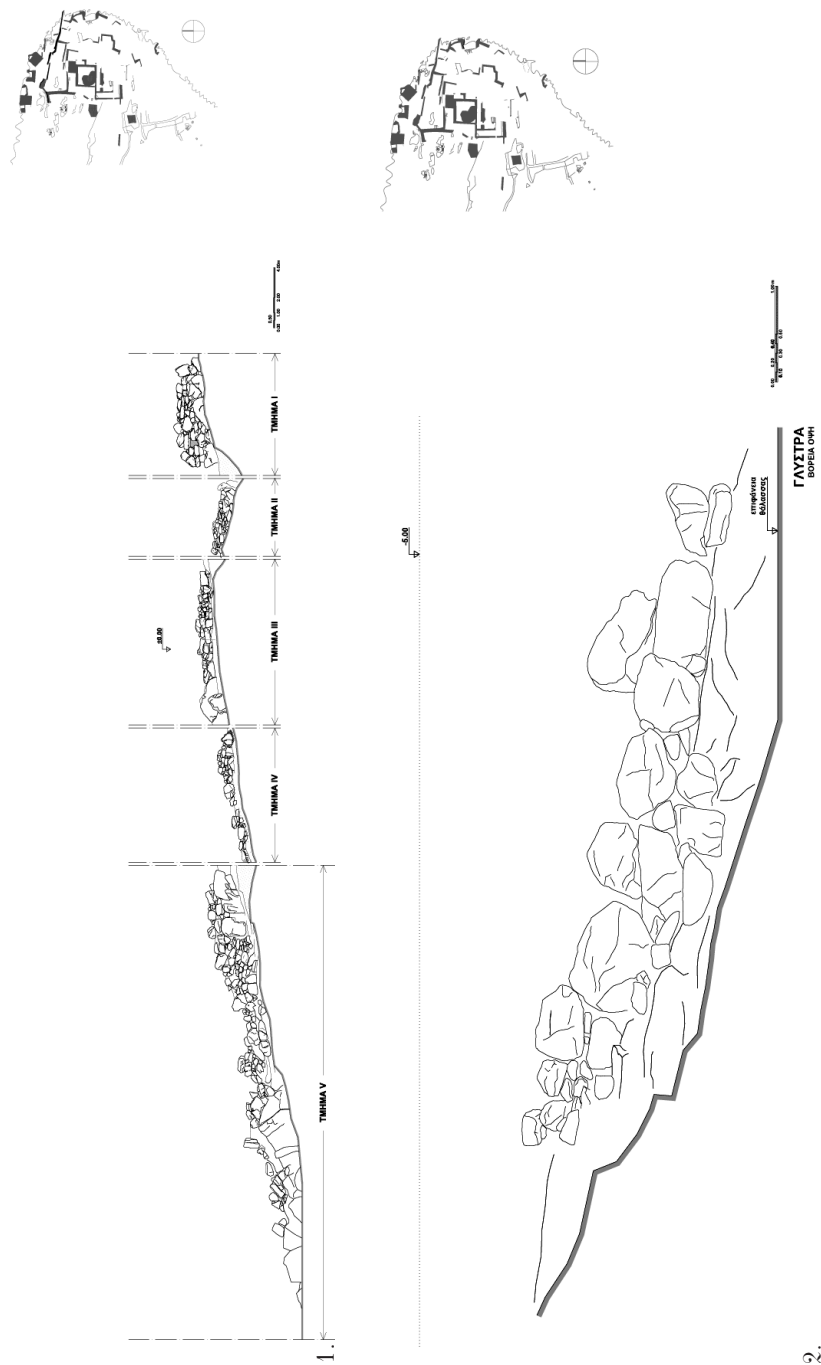
2. Βλ. ΠΑΕ 2012, 118-119.

ταρκτική ἐξερεύνηση τοῦ σπηλαιοβάραθρου «Χάσμα» στὸ ἀνατολικὸ πραινές της χερσονήσου.

1. Στὴ βόρεια ἀκτογραμμή, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ μεγάλο προϊστορικὸ ἀνάλημμα μήκους 52 μ., ποὺ διατρέχει τὴν ἀκρόπολη κατὰ τὸν ἄξονα Ἀνατολῆς-Δύσης καὶ τὸ ὁποῖο ἀποτυπώθηκε λεπτομερῶς (εἰκ. 1, πίν. 116α), ὑπάρχει ἐλλειψοειδὴς κατασκευὴ ἀπὸ μισοβυθισμένους βραχόλιθους σὲ τοξοειδῆ διάταξη. Κάθετα λαξευμένος βράχος κλείνει τὴν κατασκευὴ στὸ χερσαῖο τμήμα, διαμορφώνοντας ἐπίπεδη ἐλλειψοειδῆ «ἐξέδρα» στὸ ὕψος τῆς θάλασσας. Ὁ ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς τῆς τὸ 2012 εἶχε φέρεי στὸ φῶς ἄβαφο δίωτο κρατηρίσκο τῆς πρώιμης Πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου, ὁ ὁποῖος σὲ σωστικὴ ἀνάσωση εἶχε ἀφαιρεθεῖ ἀκέραιος (117α-β, 118α), ὥστε νὰ μὴ διαταραχθεῖ ἡ ταφή ποὺ περιεῖχε³. Ἡ μικρο-ἀνασκαφή του, ποὺ διενεργήθηκε τὸ 2013 σὲ συνεργασία μὲ τὸν καθ. S. Hillson (University College London) ἔδειξε ἐγγυτρισμὸ ἀρτιγενοῦς βρέφους, τὸ κεφάλι τοῦ ὁποῖου εἶχε τοποθετηθεῖ στὸν κολοβὸ πυθμένα τοῦ ἀγγείου τυλιγμένο σὲ ὕφασμα, ἀρκετὰ ἀποτυπώματα τοῦ ὁποῖου διατηρήθηκαν ὀρυκτοποιημένα στὸ ἀμμόχωμα, ποὺ σταδιακὰ εἶχε εἰσχωρήσει στὸ ἀγγεῖο (πίν. 118β).

Λόγω τῆς ἐκτεταμένης ἀναστάτωσης, ποὺ εἶχε δημιουργήσει τὸ χειμῆριο κύμα στὴν «ἐξέδρα» καὶ τῆς ἐμφάνισης τμημάτων δεύτερου ἀγγείου κατὰ χώραν, συνεχίστηκε τὸ 2013 ὁ ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς ἀπὸ τὶς πέτρες καὶ τὰ χρώματα. Ἀκριβῶς νότια τοῦ σημείου ἀπὸ ὅπου εἶχε ἀνασυρθεῖ ὁ Πρωτοκυκλαδικὸς κρατηρίσκος, ἀποκαλύφθηκε πρακτικὰ ἀκέραιο μεγάλοςωμο ἀγγεῖο (πίν. 119α-β), στὸν τύπο τῆς δίωτης φιάλης μὲ ὀριζόντιες ἐλλειψοειδεῖς λαβὲς τῆς πρώιμης 3ης χιλιετίας π.Χ. (φάση Γρόττα-Πηλὸς στὴν κεραμικὴ ἀκολουθία τῆς Πρωτοκυκλαδικῆς κεραμικῆς). Ἀκουμποῦσε σὲ στρώση λίθων καὶ βρέθηκε λοξὰ τοποθετημένο πρὸς τὰ ΒΔ, μὲ τὸν βράχο ἀπὸ πάνω του νὰ ὀρίζει τὸ πέρασ τῆς ἐπίπεδης κατασκευῆς (πίν. 120α-β). Τὸ ἀγγεῖο φάνηκε ὅτι περιεῖχε ἐπίσης παιδικὰ ὀστά, γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἀνασύρθηκε ὁλόκληρο σὲ νάρθηκα, ὡς σύσσωμα, καὶ

3. ΠΑΕ 2012, 122, πίν. 99β-100β.

Εἰκ. 1. Βαθύ. Ἀργι-τεκτονική ἀποτύπωση τῆς βόρειας ὄψης τοῦ ὀγκολιθικοῦ «βόρειου ἀναλήμματος» (σχέδιο: Πρίαμος Ντούμας).

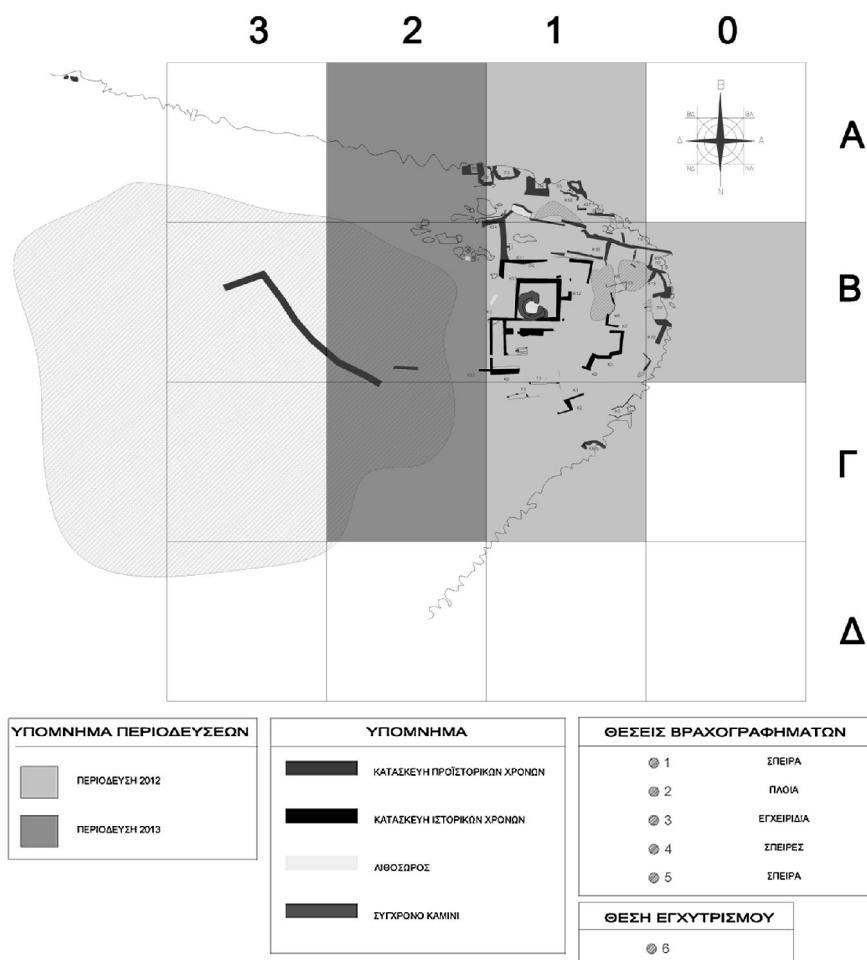
Εἰκ. 2. Βαθύ. Ἀργι-τεκτονική ἀποτύπωση τῆς βόρειας ὄψης τοῦ ὀγκολιθικοῦ ἀναλήμματος τῆς ἐπιλινοῦς ἀναβάθρας («γλῶσstras») Π7 (σχέδιο: Πρίαμος Ντούμας).

μεταφέρθηκε στὸ μικρὸ ἐργαστήριο ποὺ μὲ τὴ βοήθεια τῆς ΚΒ' ΕΠΚΑ συγκροτήθηκε στὸ Παλαιὸ Γυμνάσιο τῆς Χώρας.

Μὲ τὰ δύο ἀγγεῖα τῶν ἐγγυτρισμῶν δίπλα-δίπλα ἐνισχύεται ἡ πιθανότητα ἡ ἐπιμελῶς διαμορφωμένη ἐπίπεδη «ἐξέδρα» τῆς ἀκτῆς νὰ εἶχε χαρακτῆρα ταφικοῦ μνημείου γιὰ ταφὸς βρεφῶν. Τὸ ἔθιμο τῶν βρεφικῶν ἐγγυτρισμῶν ἀπαντᾷ κατὰ τὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ καὶ Πρωτοχαλκὴ περίοδο σποραδικὰ στὴν ἡπειρωτικὴ χώρα, συχνότερα στὶς Κυκλάδες (Κεφάλαια Κέας, Ἀμοργός) καὶ διαδίδεται κυρίως στὸ Νότιο-Ἀνατολικὸ Αἰγαῖο (Κῶς) καὶ τὴν ἀντικρινὴ Μικρὰ Ἀσία. Μὲ τὴν παρακολούθησή του στὴν Ἀστυπάλαια ἡ γεωγραφικὴ ἐξάπλωση τοῦ ἐθίμου στὴν περιοχὴ κατὰ τὴν πρώτη 3η χιλιετία π.Χ. τεκμηριώνεται περαιτέρω.

Ἡ διαπίστωση τῶν ἐρευνῶν τοῦ 2013 ὅτι ὁρισμένα εὐρήματα χρονολογούνται στὴν πρώτη Πρωτοκυκλαδική (ἴσως καὶ ὁρισμένα στὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ / Χαλκολιθικὴ) περίοδο καθιστοῦν τὴν προϊστορικὴ ἀκρόπολη τοῦ Βαθέος ἀκόμα σημαντικότερη. Μὲ μακρὰ διάρκεια ζωῆς κατὰ τὴν 3η χιλιετία π.Χ. (πίν. 121α-β), ἐξαιρετικῆς θεματολογίας βραχογραφίες, ἄφθονα ὁρατὰ λείψανα τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τῶν λιμενικῶν τῆς ἐγκαταστάσεων (εἰκ. 2, πίν. 116β), καὶ ἀκέραια εὐρήματα τῶν νεκροταφείων τῆς, ἡ ἐγκατάσταση αὐτὴ ἀναδεικνύεται σημαντικὴ γιὰ τὴ μελέτη τῆς προϊστορίας τοῦ Νοτιοανατολικοῦ Αἰγαίου καὶ τὴν κατανόηση τῶν κοινωνιῶν ποὺ δραστηριοποιήθηκαν στὸ νησί τῆς Ἀστυπάλαιας.

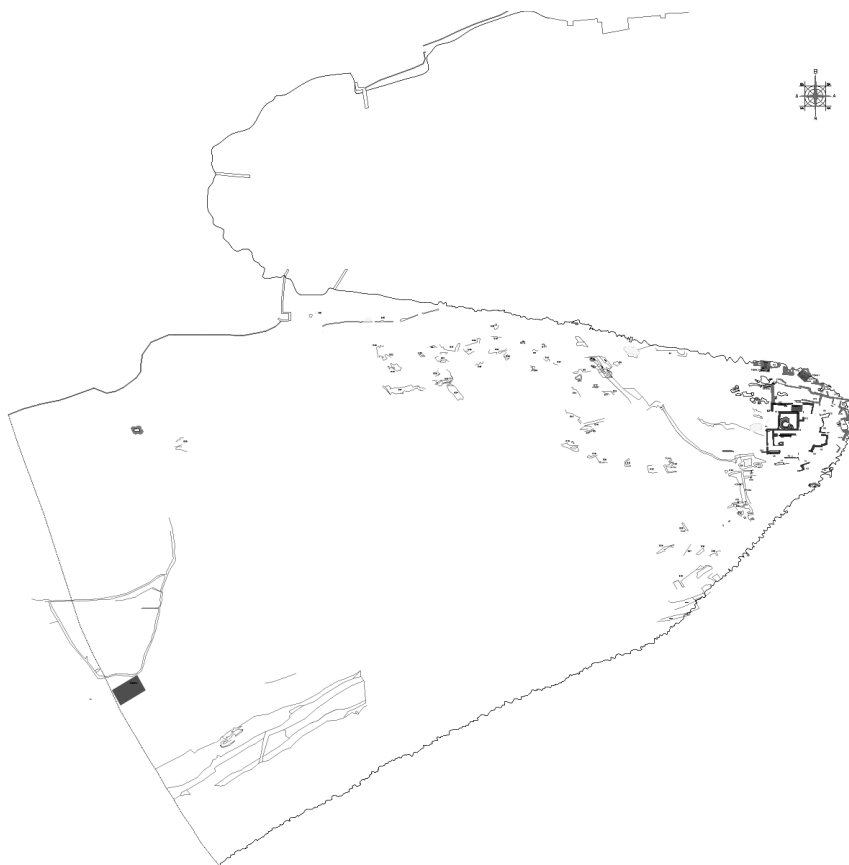
2. Ἡ ἐντατικὴ περιόδευση (intensive survey) τοῦ 2013 ἐπεκτάθηκε στὰ τετράγωνα 2Α, 2Β, 2Γ τοῦ τοπογραφικοῦ καννάβου (εἰκ. 3). Στὸ τετράγωνο 2Β καθαρίστηκαν ἐπιφανειακὰ ἀπὸ τὴ βλάστηση τρία ἐπάλλληλα ἐπίπεδα πλατώματα ποὺ ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ τους μέσω φυσικῶν μονοπατιῶν (ἀτραπῶν) καὶ σώζουν λείψανα κατασκευῶν, ὅπως ἀγωγούς, λαξεύματα στοὺς βράχους κλπ. (πίν. 122α-β). Στὴν κατακόρυφη ὄψη ριζιμιοῦ βράχου τοῦ ἀνώτερου πλατώματος ὑπάρχει βραχογραφία σταυρόσχημου θέματος, ἴσως σχηματοποιημένης ἀνθρώπινης μορφῆς (πίν. 123α). Ἀμέσως πρὸς Βορρά, στὸ τετράγωνο 2Α καθαρίστηκε ἡ «πυλὶδα τῶν πλοίων» καὶ στὸ ἐπιμελημένο πλακόστρωτο τῆς ὁμώνυμης ἀτραποῦ διαπιστώθηκε βραχογραφία πανομοιότυπων πυκνῶν κοιλοτήτων ποὺ σχηματίζουν στικτὴ

Εἰκ. 3. Βαθύ. Σχέδιο τῶν τετραγώνων περιόδευσης τῆς ἐντατικῆς ἐπιφανειακῆς ἔρευνας τοῦ 2012 καὶ 2013.

σπείρα ἢ γραμμικὸ ρόδακα (πίν. 124α-β). Ὅμοιο βραχογράφημα, πυκνότερων κοιλοτήτων, βρέθηκε σὲ κοντινὸ βράχο τῆς βόρειας ἀκτῆς (πίν. 125α).

3. Ἡ ἀνεύρεση περισσότερων βραχογραφιῶν (κυρίως μὲ παραστάσεις ἑγγλυφῶν καὶ στικτῶν σπειρῶν, ἐπικρουστῶν τριγωνικῶν ἐγχειριδίων καὶ ἀδιάγνωστων θεμάτων) κατὰ τὸ μῆκος τῆς βόρειας καὶ νότιας ἀκτῆς (πίν. 125β, 126α-β), καὶ ἡ πυκνότητα τῶν ὁρατῶν ἀρχαίων οἰκοδομικῶν λειψά-

Εἰκ. 4. Βαθὺ. Τοπογραφικὸ σχέδιο τῶν ὁρατῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων, ποὺ ἀποτυπώθηκαν κατὰ τὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα τῶν ἐτῶν 2011-2013 (τοπογράφηση-ἐκπόνηση σχεδίου: Διονύσης Νιώτης).

νων σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς χερσονήσου ὑπαγόρευσε τὴ συστηματικὴ ἐξερεύνησή της. Ἡ πυκνὴ βλάστηση, τὸ δύσβατο τοπίο καὶ οἱ ἀπότομες κλίσεις προέταξαν τὸ σύστημα ἐλεύθερων περιοδεύσεων (extensive survey) κατὰ μῆκος τῶν τετραγώνων 50×50 μ. τοῦ τοπογραφικοῦ καννάβου, σὲ διαδρομὸς πλάτους 10 μ., καὶ τὴν ξεχωριστὴ ἀρίθμηση τῶν πολυἀριθμῶν ἀνθρωπογενῶν κατασκευῶν, οἱ ὁποῖες ἔλαβαν τὰ διακριτικὰ E1-E61 (εἰκ. 4).

Οἱ συνθῆκες ἐπέτρεψαν τὴν πλήρη περιόδευση τῆς βόρειας καὶ νότιας ἀκτῆς καὶ τῶν ἀντίστοιχων πρανῶν, ἀπὸ τὰ τετράγωνα τῆς συστηματικῆς

περιόδου εἰς τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον πλάτωμα τῆς χερσονήσου, στὰ ὅρια τῆς ιδιοκτησίας Σταυλᾶ (πίν. 123β). Στὴν εὐρεία αὕτη ἔκταση ἀραιῆς βλάστησης διαπιστώθηκε μεγάλη διασπορὰ οἰκοδομικῶν λειψάνων (κτήρια, ἀναλημματικές ἐξέδρες, χαμηλὰ ἐπάλληλα ἀναλήμματα κλπ), τὰ ὅποια ἀναπτύσσονται ἀνάμεσα σὲ μεγάλων διαστάσεων λίθινους περιβόλους (πίν. 127α). Ἡ ἀπουσία ἐπιφανειακῆς κεραμικῆς, ὥστόσο, δὲν ἐπιτρέπει τὴ χρονολόγησίν τους⁴. Στὸ δυτικὸ μισό τῆς (ιδιοκτησία Πιλάτου), ἡ χερσόνησος γίνεται ψηλότερη καὶ βραχέως, οἱ πλαγιές ἔντονα κατωφερεῖς καὶ ἡ βλάστηση πυκνότερη, ἐνῶ τὰ νότια γυμνὰ ἀσβεστολιθικά πρηνή τῆς ἔχουν πλήρως λατομευθεῖ γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἀσβεστοκάμινου τῶν νεώτερων χρόνων (πίν. 127β).

Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ βόρεια ἀκτογραμμὴ τῆς χερσονήσου (εἰκ. 3 ἐπάνω ἀριστερά), ἀκριβῶς στὸ ἐπίπεδον τῆς θάλασσας, καθαρίστηκε τὸ καλύτερα διατηρημένο ἀπὸ τὰ δύο κυκλικά ὀρύγματα ποῦ εἶχαν λαξευθεῖ σὲ φλέβα μαλακοῦ πόρου (πίν. 128α). Ἀνήκει, ἐνδεχομένως, σὲ ἡμιυπόγειο θαλαμωτὸ τάφο (Ε4) τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ., ὅπως δείχνουν τὰ ἐλάχιστα εὐρήματα (σπασμένο τριβεῖο καὶ τμημα ἀγγείου μὲ ὀριζόντια-σωληνωτὴ λαβή) ποῦ προῆλθαν ἀπὸ τὴ διαταραγμένη ἐπίχωση τοῦ θαλάμου (πίν. 128β-γ).

Οἱ πολυάριθμες κατασκευές ποῦ ἐντοπίστηκαν στὰ πυκνόφυτα βόρεια πρηνή τῆς χερσονήσου ἦταν πυκνὰ κατανεμημένες σὲ ἐπάλληλα ἄνδρα, λαξευμένες στοὺς βράχους ἢ κτιστές. Ἀνήκουν σὲ λείψανα οἰκίων (πίν. 129α), κατακόρυφα μέτωπα ἀνδρῶν (πίν. 129β), ἐξέδρες (πίν. 130α), ὀγκολιθικοὺς περιβόλους καὶ δρόμους (πίν. 130β) μὲ ἐπίπεδον ἢ βαθμιδωτὸ κατάστρωμα, ποῦ ἐπίσης χρονολογοῦνται δύσκολα λόγω τῆς ἐλάχιστης ἐπιφανειακῆς κεραμικῆς.

Ἡ πλέον ἐντυπωσιακὴ κατασκευὴ ποῦ καθαρίστηκε ἀπὸ τὴ βλάστηση καὶ ἀποτυπώθηκε λεπτομερῶς εἶναι ὁ φαρθὺς δρόμος Ε8, ὁ ὁποῖος ἀνηφορίζει λοξά (ΒΔ-ΝΑ) ἀπὸ τὴ βόρεια ἀκτὴ, ἀποτελεῖται ἀπὸ πλατύσκαλες λαξευτές καὶ κτιστές βαθμίδες (πίν. 131α-β), διακλαδίζεται σὲ ἓνα τουλά-

4. Ἡ περιοχὴ αὕτη θὰ ἐρευνηθεῖ ἐντατικὰ τὸ 2014, ὥστε νὰ ἀποτυπωθοῦν λεπτομερῶς ὅλα τὰ οἰκοδομήματα καὶ νὰ ἀποσαφηνισθεῖ ὁ χαρακτήρας τῆς ἐγκατάστασης.

χιστον σημείο πρὸς Ἀνατολὰς καὶ καταλήγει στὸν λίθινο περίβολο, ποὺ περικλείει ἀπὸ ἰκανὴ ἀπόσταση τὴν προϊστορική ἀκρόπολη καὶ τὴν περιοχὴ τοῦ πύργου. Ὁ παχὺς αὐτὸς τοῖχος βαίνει λοξά (ΒΔ-ΝΑ) στὴν ἀπόληξη τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἡ νότια κεραία του καμπυλώνει ἔντονα, ἀπολήγοντας ἐκεῖ ὅπου καταλήγει ὁ φαρδὺς δρόμος, κατεύθυνσης Βορρᾶ-Νότου, ποὺ ἀνηφορίζει ἀπὸ τὴ νότια ἀκτὴ καὶ καταλήγει στὸ ἀνώτερο πλάτωμα τῆς ἀκρόπολης (εἰκ. 4, πίν. 123β).

Τὰ ὀγκολιθικά κρᾶσπεδα τοῦ δρόμου Ε8 πρακτικὰ χωρίζουν τὴν περιοχὴ ὅπου ἀναπτύσσονται τὰ κτήρια καὶ οἱ ἐγκαταστάσεις τοῦ ἑλληνιστικοῦ πύργου (ἀνατολικά) ἀπὸ τὴν ἔντονα ἐπικλινὴ πλαγιά (δυτικά). Ἐδῶ, οἱ βράχοι διαμορφώνουν ἀνδῆρα καὶ φυσικά μονοπάτια ἢ ἀπολήγουν στὴ θάλασσα, σὰν κατωφερεῖς δρόμοι-ἀναβάθρες, μὲ ἐπίπεδα ἀπολαξευμένο τὸ κατὰστρωμά τους (πίν. 132α). Ἡ πλέον μνημειώδης αὐτῶν τῶν κατασκευῶν (Ε33) ἐντοπίστηκε στὴ νότια ἀκτὴ καὶ σώζει βραχογράφημα τριγωνικοῦ ἐγχειριδίου(;) μεγάλων διαστάσεων στὸ κατωφερὲς κατὰστρωμά της (πίν. 132β, 133α-β, 134α). Στούς βράχους τριγύρω ἀναγνωρίστηκαν βραχογραφίες σὲ πυκνὴ διασπορά.

Στὴ νότια ἀκτὴ, ἐπίσης, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ ριζιμιὸ βράχο κατὰστικτο ἀπὸ σπεῖρες ποὺ ἐνώνονται μὲ ὁμάδες πυκνῶν τόξων (πίν. 134β) ἐντοπίστηκε ἐπίπεδος βραχόλιθος, στὴν εὐρεία ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἄδρὸ χάραγμα δύο φαλλῶν, διατεταγμένων κατ' ὀρθὴ γωνία καὶ μὲ κυκλικὸ «κρίκο» ἀνάμεσά τους. Στὴν πλαϊνὴ, δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου ἔχει λαξευτεῖ ἀνάστροφα καὶ μὲ γράμματα λοξά, ποὺ μειώνονται σὲ μέγεθος σταδιακά, ἡ ἐπιγραφὴ ΔΙΩΝ (πίν. 135α-β). Ἡ ὑποψία Ι στὸ τέλος καθιστᾷ τὸ ὄνομα στὴ δοτικὴ, ὁπότε καὶ «ἡ σύνδεσή του μὲ τὰ ἀμέσως ὑπερκείμενα ἀνδρικά μύρια ἐν στύσει καθίσταται εὐλογότερη», ὅπως σημειώνει ὁ μελετητὴς τῆς ἐπιγραφῆς Ἄγγ. Ματθαίου⁵.

Ἡ ἐπίπεδη «ἑδρα» τοῦ βράχου, ὅπου ἔχουν ἀποδοθεῖ οἱ φαλλοί, καὶ ἡ ἀνάστροφη χάραξη τῆς ἐπιγραφῆς δείχνουν ὅτι ὁ ἀπολαξευμένος βραχόλιθος

5. Βλ. Α. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ - ΑΓΓ. ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Νεώτερα Ἀρχαιολογικά Ἀστυάλαιας, *HOROS* 22-25, 2010-2013, 375-386.

ὑπῆρξε ὁ εὐρύχωρος τόπος τῶν συναναστροφῶν τοῦ Δίωνος, οἱ ὁποῖες ἀπὸ τὸν τύπο τῶν γραμμάτων χρονολογοῦνται στὸ τέλος τοῦ 5ου ἢ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ἄλλες ἐπιγραφές δὲν βρέθηκαν στὴ νότια ἀκτογραμμὴ, σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ προϊστορικὰ βραχογραφήματα ποὺ εἶναι πυκνότατα τριγύρω, καὶ σαφέστατα ἦταν διαρκῶς ὁρατὰ κατὰ τοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν.

Στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο πλάτωμα τῆς χερσονήσου (στὸ ὄριο τῶν ἰδιοκτησιῶν Σταυλᾶ καὶ Πιλᾶτου), ἡ θέα πρὸς τὸ ἀνοιχτὸ τρικυμιῶδες πέλαγος, τὸ ἀπάνεμο ἄνοιγμα τοῦ κόλπου καὶ τὴ θαυμασία ἀκτὴ τοῦ Βαθιοῦ εἶναι ἀπαράμιλλη (πίν. 136α). Στὴ θέση αὕτη, σὲ ὑψόμετρο 52 μ. ἐπάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἀνάμεσα στοὺς ριζιμιούς βράχους, τὰ λιγιστὰ σκίνα καὶ τὶς ἀκόμα λιγότερες λεπίδες ὀψιανοῦ, βρέθηκε ἡ δευτέρη ἐπιγραφὴ τῆς ἐφετινῆς ἔρευνας, χαραγμένη στὴν ἐπίπεδη, ἀλλὰ ἔντονα λοξὴ πρὸς τὰ ΝΔ ὄψη ἐνὸς μικροῦ κυβικοῦ βραχόλιθου, διαστάσεων 60×75 ἐκ. (πίν. 136β). Ἡ πολὺ πρωινὴ ὥρα ἐντοπισμοῦ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ ἡ ἐμπειρία μας ἀπὸ τὴν ὁρατότητα τῶν προϊστορικῶν βραχογραφιῶν γιὰ μόνο λίγο χρόνο μετὰ τὴν Ἀνατολή, δημιουργεῖ ἐνδιαφέροντες συνειρμούς γιὰ τὸ κατὰ πόσο ὁ χαρακτήρας τοῦ πρώιμου 6ου αἰ. π.Χ. συμεριζόταν καὶ ἐπιδίωκε ἀνάλογη «ὁρατότητα» γιὰ τὴν ἐρωτικὴ του δήλωση στὰ γυμνὰ βράχια τῆς κορυφῆς.

Ἡ δίστιχη ἐπιγραφὴ εἶναι χαραγμένη βουστροφηδὸν μὲ μεγάλα γράμματα 7-12 ἐκ., ποὺ ἔχουν γίνει μὲ ὁμοιοπαχεῖς γλυφές. Τὸν πρῶτο στίχο καταλαμβάνει τὸ ὄνομα τοῦ ἐραστῆ (Νικασίτιμος), σὲ δωρικὸ τύπο. Στὸν δεύτερο στίχο εἶναι χαραγμένα τὸ ρ. οἶφε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐρωμένου Τιμίονα = Τιμίωνα

Νικασίτιμος
οἶφε Τιμίωνα.

Ἡ ἐπιγραφὴ χαραχτήκε στὸ ψηλότερο ἐπίπεδο πλάτωμα τῆς χερσονήσου ὅπου μπορούσε νὰ φιλοξενηθεῖ πολυάνθρωπη δραστηριότητα, σαφέστατα γιὰ νὰ εἶναι ὁρατὴ σὲ ὅποιον περιδιάβαζε τὴν ὁμορφὴ τοποθεσία. Ἡ εὐρεσί της (καὶ ἐδῶ) κοντὰ σὲ βράχο ποὺ εἶχε ἀνάγλυφα ἀποδοσμένες σπεῖρες τοῦ προϊστορικοῦ «βίου» τῆς περιοχῆς, δημιουργεῖ ἀνάλογους συνειρμούς μὲ ἐκείνους ποὺ ἀναπτύξαμε γιὰ τὴν κατὰ ἐνάμιση αἰῶνα νεότερη ἐπιγραφὴ τοῦ Δίωνος. Ἐνῶ ὅμως ἡ παράκτια βραχώδης ζώνη δύσκολα μπορούσε νὰ διαθέτει κάποια ἐγκατάσταση τῆς κλασικῆς περιόδου ποὺ νὰ συν-

δέεται μὲ τὴν ἐπιγραφή (ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ φυλακεῖο γιὰ τὴν ἐποπτεία τοῦ κόλπου), ἡ περίοπτη θέση ὅπου σημαίνεται τὸ ἐρωτικό πάθος τῶν δύο νέων τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου καὶ ἡ πυκνότητά οἰκοδομικῶν λειψάνων πέριξ αὐτῆς θὰ μπορούσαν νὰ τὴ συνδέουν μὲ κάποιο κτηριακὸ συγκρότημα (φρουρὰ ἢ γυμνάσιο), πού νὰ δικαιολογεῖ τὸ «ἐγγράμματο» ἐπίπεδο τουλάχιστον τοῦ ἐνὸς ἑραστῆ.

Ἡ ἐφηβική, πιθανότατα, δραστηριότητα πού τεκμηριώνει ἡ ἐπιγραφή θὰ μπορούσε νὰ ἀναζητηθεῖ στὰ πρότυπα τῶν παιδευτικῶν καὶ μυθικῶν θεσμῶν πού οἱ δωρικὲς πόλεις ἐξασφάλιζαν στὴν ὕπαιθρο γιὰ τοὺς νέους τους, ἀφοῦ ἡ Ἀστυπάλαια ὑπῆρξε ἀποικία τῶν Λακεδαιμονίων.

Τὰ δύο ἀπρόσμενα ἐπιγραφικά εὐρήματα τῆς ἐντατικῆς περιόδου στὴ χερσονήσο τεκμηριώνουν τὴ διαχρονικὴ ἀνθρώπινη δραστηριότητα στὸ Βαθὺ κατὰ τοὺς πρωιμότερους ἱστορικοὺς χρόνους καὶ προσδίδουν στὴ θέση αὐτὴ τὴν ἐνδιαφέρουσα «ἰδιωτικοῦ βίου» διάσταση τῶν ἀρχαίων κατοίκων αὐτῆς ἢ τῆς εὐρύτερης περιοχῆς κατὰ τὸν πρόωμο 6ο καὶ τὸν λήγοντα 5ο αἰ. π.Χ.

4. Στὸ ἀνατολικό, ἡπίας κλίσης ἀλλὰ πυκνότερης βλάστησης πρανὲς τῆς χερσονήσου πού καταλήγει στὸ πλάτωμα τοῦ ἐλληνιστικοῦ πύργου (εἰκ. 137α), ἡ ἔρευνά μας ἐντόπισε τὸ σπηλαιοβάραθρο «Χάσμα» (Ε17), ὅπου οἱ ντόπιοι ἔβρισκαν καταφύγιο κατὰ τὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ἡ προκαταρκτικὴ διερεύνηση ὁργανώθηκε ἀπὸ κοινού μὲ τὴν ἀρχαιολόγο τῆς Ἐφορείας Παλαιοανθρωπολογίας καὶ Σπηλαιολογίας τοῦ ὙΠ.ΠΟ.Α. Γιάννα Εὐσταθίου, συνεργάτιδα τοῦ προγράμματος.

Μετὰ ἀπὸ κατακόρυφο κατέβασμα ὕψους 4.5 μ., γιὰ τὸ ὁποῖο ἀπαιτεῖται ἡ χρῆση σκοινιοῦ ἢ σκάλας (πίν. 137β), ἀνοίγεται ἐπιμήκης κατηφορικὴ αἵθουσα κατεύθυνσης Α-Δ. Πρόκειται οὐσιαστικά γιὰ μία διάκλαση μὲ κλίση περίπου 45 μοιρῶν (B-N). Ἡ διαπίστωση ὅτι λαξευτὰ στὸν βράχο κανάλια ὁδηγοῦσαν τὰ νερὰ τῆς βροχῆς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου μέσω τοῦ λίθινου στομίου-εἰσόδου του, διαμέτρου 1.50 μ., ἔδειξαν ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή ὅτι αὐτὸ τὸ φυσικὸ κοίλωμα λειτούργησε διαχρονικά ὡς δεξαμενὴ νεροῦ. Τὸ ἐσωτερικὸ του σήμερα ἔχει δεχθεῖ μεγάλες ποσότητες χωμάτων καὶ πεσμένων ἀπὸ τὴν ὀροφὴ σταλακτιτικῶν βράχων, πού δὲν ἐπιτρέπουν τὴν πλήρη ἐξερεύνηση τῶν θαλάμων του.

Τὸ σπήλαιο ἀποτελεῖται ἀπὸ μία μεγάλη αἶθουσα, μήκους 25 μ., πλάτους 2-5.5 μ. καὶ μέγιστου ὕψους π. 20 μ. (πίν. 137γ). Ἕνας ἔντονα κατωφερής (πρὸς τὰ Δυτικά) φυσικὸς διάδρομος, φτάνει στὸ βαθύτερο ὄρατὸ σημεῖο τοῦ θαλάμου, ἐνδεχομένως καταλήγοντας ἐκεῖ ὅπου κάποτε ἀνέβλυζε πηγὴ νεροῦ ἢ ὅπου συλλέγονταν τὰ ἔξωθεν εἰσρέοντα ὕμβρια ὕδατα. Οἱ ὅγκοι τῶν χωμάτων, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἀνευρίσκονται σὲ ἱκανὲς ποσότητες ὕστρακα ὑδροφόρων ἀγγείων ὕστερων ἱστορικῶν χρόνων, ἔχουν συγκρατηθεῖ μὲ τρεῖς πρόχειρους, ἀλλὰ ἰσχυροὺς ξηρολιθικοὺς ἀναλημματικούς τοίχους (στὰ 6.5, 10 καὶ 15 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια), οἱ ὁποῖοι διευθετοῦν μονοπάτια ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἀσφαλὴ κυκλοφορία στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου (πίν. 138α-β).

Ἡ ὑποβλητικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ μεγάλου ὀξυκόρουφου θαλάμου καὶ ὁ ἐνδιαφέρων σταλακτιτικὸς διάκοσμος τῆς ὀροφῆς καὶ τῶν πλευρικῶν τοιχωμάτων προσδίδουν στὸ σπήλαιο αἰσθητικὸ ἐνδιαφέρον (πίν. 139α), τὸ ὁποῖο θὰ εὐνοοῦσε περισσότερες δυνατότητες χρήσεων, πέραν τῶν πρακτικῶν (ὕδατοδεξαμενὴ, καταφύγιο, ἀποθήκευση τυροκομικῶν προϊόντων κλπ.). Γιὰ νὰ ἐπαληθευθεῖ, ὅμως, μία τέτοια ὑπόθεση ἀπαιτεῖται ὁργανωμένη κατάλληλα ἀνασκαφικὴ διερεύνηση.

Ἡ ἔρευνα ἐπιφανείας τῆς χερσονήσου ποὺ στὸ μεγαλύτερο μέρος της ὀλοκληρώθηκε ἐφέτος ἀντιμετώπισε τὸ Βαθὺ ὡς ἀρχαιολογικὸ πεδίο εὐρείας γεωγραφικῆς καὶ χρονολογικῆς ἑκτασης, δεδομένης τῆς διασπορᾶς καὶ τῆς πυκνότητος τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων τῶν προϊστορικῶν καὶ ἱστορικῶν χρόνων. Τὰ ἔως τώρα στοιχεῖα δείχνουν ὅτι ἡ προϊστορικὴ ἐγκατάσταση στὸ ἀκρωτήριο Ἑλληνικὸ τεκμηριώνεται τουλάχιστον ἤδη κατὰ τὴν Πρωτοκυκλαδική Ι περίοδο (ἀρχές 3ης χιλιετίας π.Χ.), ὁπότε καὶ ἴσως χρονολογοῦνται ὀρισμένα οἰκοδομικὰ λείψανα, πιθανὸν καὶ οἱ βραχογραφίες τῶν πολύκωπων πλοίων⁶. Ἡ περισυλλεγεῖσα κεραμικὴ ἀπὸ τὴν

6. Τὰ πρωιμότερα παράλληλα εἶναι αὐτὰ τοῦ Στρόφιλα Ἀνδρου, ποὺ χρονολογοῦνται στὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ (4η χιλιετία π.Χ.): βλ. Χρ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ΠΑΕ 2011, 2012 καὶ στὸν παρόντα τόμο. Ἰδίως γιὰ τὰ πλοῖα, βλ. ΠΑΕ 2012, 111-112 πίν. 80α.

ἀκρόπολη τεκμηριώνει τὴν ἀνθρώπινη δραστηριότητα στὴν προϊστορική ἀκρόπολη τοῦ Βαθιοῦ ἕως τὰ μέσα τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ. (Πρωτοκυκλαδική II περίοδος), ὁπότε καὶ χρονολογοῦνται οἱ περισσότερες βραχογραφίες, σύμφωνα τουλάχιστον μὲ τοὺς τύπους τῶν εἰκονιζόμενων ἐγχειριδίων. Ἡ πληθώρα λεπίδων ὀψιανοῦ στὰ γειτονικά παράκτια ὑψώματα τοῦ κόλπου (Δέμα, Ἅγιος Νικόλαος) δείχνουν πυκνότερο τὸ δίκτυο τῶν κατοικημένων θέσεων τὴν περίοδο αὐτὴ στὴν περιοχή.

Τὴν ἐπόμενη δραστηριότητα στὸ Βαθὺ μαρτυροῦν οἱ ἐρωτικές ἐπιγραφές τοῦ πρώιμου 6ου καὶ τοῦ λήγοντος 5ου αἰ. π.Χ., ὁπότε καὶ στὴν περιοχή πιθανὸν ἰδρύνονται φρουρές ἢ ἄλλες ἐγκαταστάσεις ὅπου συναγελάζονται νέοι. Ὁ ἐλληνιστικὸς πύργος εἶναι κτήριο τοῦ ὀψιμου 4ου ἢ τοῦ πρώιμου 3ου αἰ. π.Χ. καὶ συνδέεται μὲ ἀστερισμὸ περισσότερων ἐγκαταστάσεων τριγύρω (κτήρια, κλίμακες, δεξαμενές, ἀγωγούς κλπ.), ποὺ σκοπὸ ἔχουν τὸν στρατηγικὸ ἔλεγχο τοῦ κόλπου. Τὰ ἐπιφανειακά εὐρήματα δείχνουν ὅτι ἡ δραστηριότητα γύρω ἀπὸ τὸν πύργο καὶ σποραδικὰ σὲ ὅλη τὴν ἑκταση τοῦ ἀκρωτηρίου συνεχίζεται ἕως τοὺς ὕστερους ρωμαϊκοὺς χρόνους⁷.

Δὲν εἶναι σαφές σὲ ποιές περιόδους διαμορφώθηκαν οἱ ἐξέδρες, τὰ ἐπάλληλα ὀγκολιθικά ἀναλήμματα, οἱ δρόμοι, τὰ κτήρια καὶ οἱ περίβολοι στὴν εὐρύτατη ἑκταση τῆς χερσονήσου, δυτικὰ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἑλληνικό, ὅπου ἡ εἰκόνα εἶναι σαφέστερη. Ἡ ἐλάχιστη κεραμικὴ κατὰ μῆκος τῆς βόρειας ἀκτῆς εἶναι ὕστερων ἱστορικῶν χρόνων, ἀλλὰ οἱ διάσπαρτες λεπίδες ὀψιανοῦ ἀκόμα καὶ στὸ ἀνώτερο πλάτωμα τῆς χερσονήσου, ὅπου ἡ κεραμικὴ ἐκλείπει, τεκμηριώνουν προϊστορικὴ δραστηριότητα.

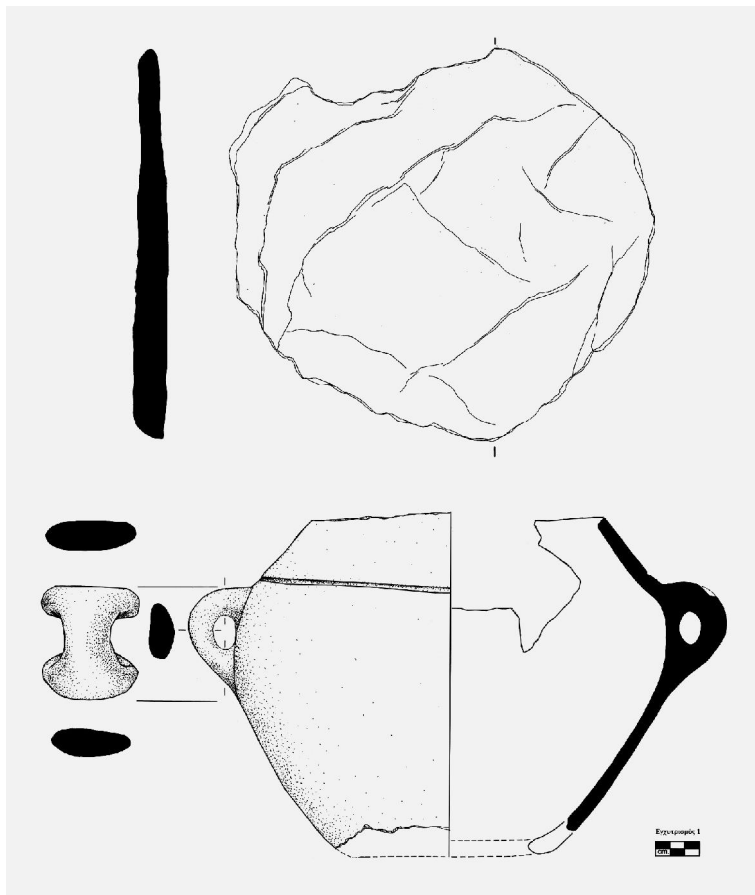
Τὸ πόλισμα μὲ τὸ ὁποῖο πιθανὸν συνδέεται ὁ ἐλληνιστικὸς πύργος ἐντοπίζεται στὸ χαμηλὸ ὑψόμετρο τῆς ἀπέναντι τοῦ ἰσθμοῦ πλαγιάς, τὰ πρανὴ τοῦ ὁποῖου βρίθουν κεραμικῆς ὕστερων ἱστορικῶν αἰώνων. Ἐκεῖ καὶ ἐπάνω σὲ βραχὴ ἄνθηρα ποὺ σαφῶς εἶναι ἀρχαῖα, πολλοὺς αἰῶνες ἀργότερα οἰκοδομήθηκε ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη (πίν. 139β).

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

7. Βλ. Ἔργον 2012 καὶ ΠΑΕ 2012, 119.

α-β. Βαθύ: α. Ἡ χερσόνησος Πύργος καὶ ἡ δυτικὴ ἀπόληξις (ἀκρωτήριο Ἑλληνικό). Μετὰ τοὺς καθαρισμοὺς φάνηκε καλύτερα ὅτι ὁ μακρὺς ὀγκολιθικός τοῖχος, ἀναλημματικὸν χαρακτήρα, λειτουργοῦσε παράλληλα ὡς περίβολος πού χωρίζε τὸν ἐπίπεδο χῶρο τῆς ἀκρόπολης ἀπὸ τὶς κατασκευές κατὰ μῆκος τῆς βόρειας καὶ ἀνατολικῆς ἀκτῆς τῆς προϊστορικῆς ἐγκατάστασης. β. Ἡ ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ ἀκρωτηρίου Ἑλληνικό ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ θάλασσα (ἀνατολικά). Οἱ δύο διαδοχικὲς «γλύστρες» Π6 καὶ Π7 ἔχουν γίνει μὲ τὴν ἀπολάξευσιν τοῦ βράχου σὲ ἐπικλινῇ ἀναβάθρα. Οἱ πλευρὲς τῶν Π-σχημῶν προϊστορικῶν κατασκευῶν ἔχουν κτισθεῖ μὲ ὀγκολιθικὰ τοιχία, τὰ ὁποῖα διαμορφώνουν ὡς ἀναλήμματα τὴν ἀκτὴ καὶ προσδίδουν στὴν ἐγκατάστασιν ὀχυρὸν χαρακτήρα.

α-β. Βαθύ. Ὁ Πρωτοκυκλαδικὸς κρατηρὶσκὸς τοῦ ἐγγυτρισμοῦ. Στὸ σχέδιο (Νίκος Σεπετζόγλου) εἰκονίζεται καὶ τὸ σχιστολιθικὸ πῶμα του.

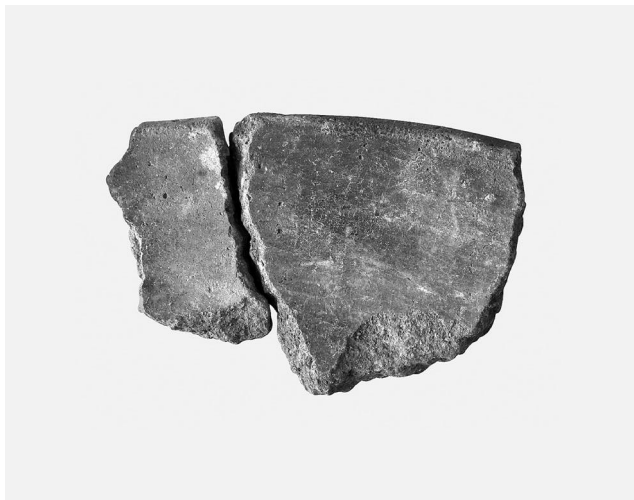
α. Έλλειψοειδής «ἐξέδρα» βόρειας ἀκτῆς. Τὸ συσσωμάτωμα τοῦ βρεφικοῦ ἐγγυ-
τρισμοῦ κατὰ τὶς ἐργασίες προετοιμασίας τῆς ἀνασκαφῆς του. β. Ἀποτυπώματα
ὀρυκτοποιημένου ὑφάσματος στὸν πυθμένα τοῦ κρατηρίσκου, ὅπου διακρίνονται
τμήματα τοῦ παιδικοῦ κρανίου. Λήψη: S. Hillson.

α-β. Βαθύ. Κατά χώραν ευρύστομο δίωτο αγγείο (φιάλη) της πρώιμης 3ης χιλιετίας π.Χ.

α-β. Βαθύ. Ἡ ἐπίπεδη ἐξέδρα K16 τῶν ἐγγυτρισμῶν διαμορφώνεται ἀπὸ το-
ξοειδῶς διευθετημένους βραχόλιθους, σήμερα μισοβυθισμένους, καὶ τὸν φυσικὸ
βράχο στὰ νότια.

α-β. Βαθύ. Δείγματα κεραμικής της Πρώιμης Έποχής του Χαλκού - Πρωτο-κυκλαδικής Ι και ΙΙ περιόδων: α. Χείλος φιάλης. β. Καρφωτή λαβή από πρόχου.

α-β. Βαθύ. Πλατώματα επίπεδης έκτασης στα βόρεια πρανή της ακρόπολης, δυτικά του τετραγώνου 3Α του κανάβου: α. Τὸ μεσαῖο πλάτωμα. β. Τὸ ἀνώτερο πλάτωμα, ὅπου φάνηκε λίθινη κυκλική κατασκευή καὶ κτιστὸς ἀγωγός.

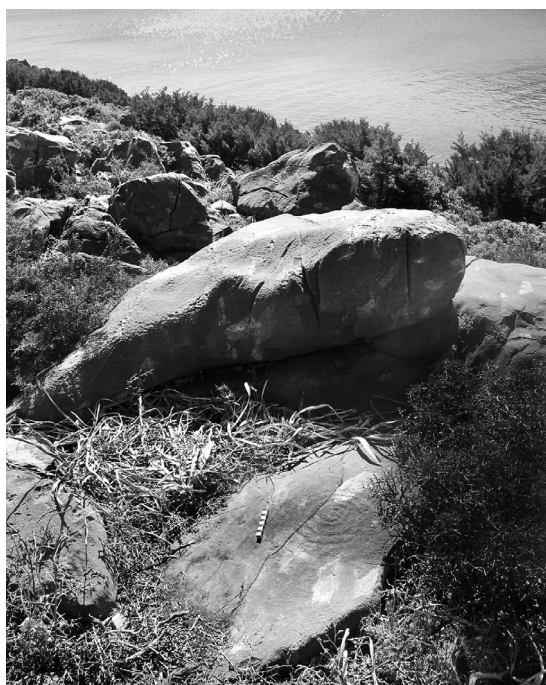
α. Βραχογράφημα σταυρόσχημου θέματος (άνθρωπινης μορφής;) σὲ ἀναφύμενο βράχο τοῦ ἀνώτερου πλατώματος. β. Αεροφωτογραφία με ἐνταγμένα τὰ ὁρατὰ λείψανα ἐντὸς τῆς ἰδιοκτησίας Δημ. Σταυλᾶ (πηγή: Κτηματολόγιο Α.Ε., ἐπεξεργασία: Δ. Νιώτης).

α-β. Σπικτή σπείρα στο ανατολικότερο πέρας του λαξευμένου πλακοστρώτου
τῆς ἀτραποῦ τῆς «πυλίδας τῶν πλοίων».

α-δ. Βραχογραφήματα στικτής και ἔγγλυφης σπείρας στους βράχους τῆς βόρειας ἀκτῆς τοῦ ἀκρωτηρίου.

α-β. Βραχογραφήματα τριγωνικού θέματος (α) και σπειρών (β) στους βράχους της νότιας άκτης του άκρωτηρίου.

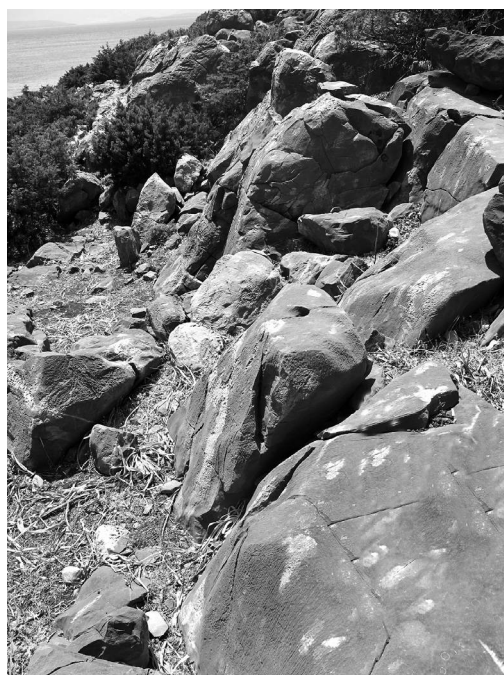
- α. Λίθινος περίβολος στο ανώτερο πλάτωμα τής χερσονήσου. Τò περίγραμμά του ακολουθεί τή διάταξη τών φοιτητῶν πού μετεῖχαν στήν ἔρευνα τοῦ 2013.
- β. Σύγχρονο ἀσβεστοκάμινο στο νότιο, ἀπότομο πρανές τής χερσονήσου.

α. Κυκλικό ὄρυγμα στὸ πωρολιθικὸ στρώμα τῆς βόρειας ἀκτῆς. Πιθανὸν πρόκειται γιὰ ἡμιυπόγειο θαλαμωτὸ τάφο τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ. β-γ. Λίθινο τριβεῖο ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ τοῦ θαλάμου.

α. Λείψανα τοίχων από κυκλικές ή ελλειψοειδείς κατασκευές ταυτίζονται με μονόχωρα ή δίχωρα απλά κτήρια. β. Οικοδομικά λείψανα στη νότια κατωφερή πλαγιά του ανώτερου πλατώματος της χερσονήσου.

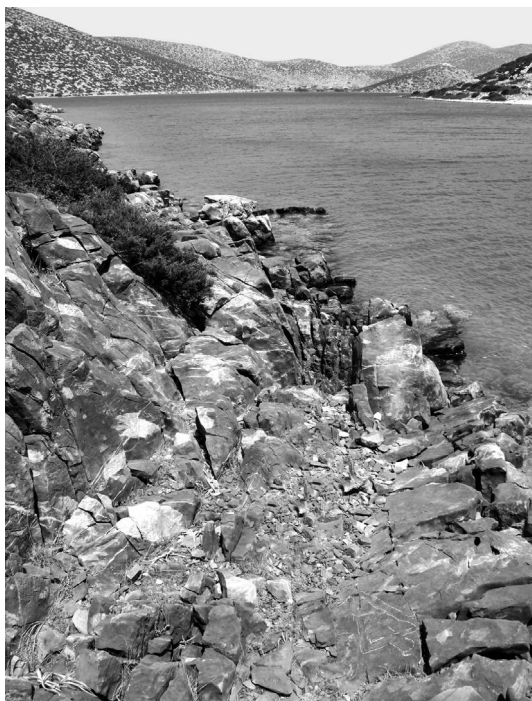
α. Ή κτιστή ήμικυκλική εξέδρα Ε7 στη βόρεια ακτή. β. Οί κάθετα λαξευμένοι βράχοι Ε32 διαμορφώνουν ένα από τὰ πολλὰ βαθμιδωτά ἀνδхра τῆς νότιας ἀκτῆς.

α. Ο δρόμος Ε8 ανηφορίζει από τη βόρεια ακτή και καταλήγει στον λίθινο περιβόλο της προϊστορικής ακρόπολης. β. Τò βαθμιδωτό κατάστρωμα του δρόμου Ε8 από βόρεια.

α. Ἡ ἀπολαξευμένη ἐπικλινὴς πρὸς τὴ θάλασσα ἀναβάθρα E36, στὴ νότια ἀκτὴ τῆς χερσονήσου. β. Τὸ ἐπικλινὲς πρὸς τὴ θάλασσα κατάστρωμα τοῦ δρόμου E33, στὴ νότια ἀκτὴ τῆς χερσονήσου.

α-β. Τὸ ἐπικλινές πρὸς τὴ θάλασσα κατάστρωμα τοῦ δρόμου Ε33, στὴ νότια ἀκτὴ τῆς χερσονήσου.

α. Στο κατάστρωμα της κατασκευής E33 υπάρχει βραχογράφημα τριγωνικού «έγχειριδίου» που δείχνει την Ανατολή. β. Βραχογραφήματα με συστήματα σπειρών στους επίπεδους βράχους της νότιας άκτης.

α-β. Ἡ ριζιμιὸς βράχος τῆς νότιας ἀκτῆς μὲ τὴν ἀνάστροφη ἐπιγραφὴ ΔΙΩΝ(Ι)
καὶ τοὺς ἄδρᾶ λαξευμένους φαλλοὺς στὴν ἐπίπεδῃ ἐπιφάνειά του.

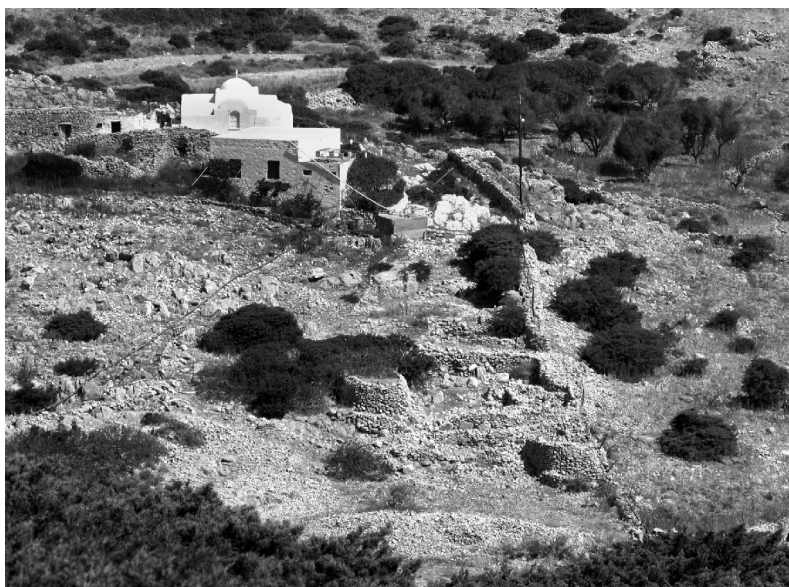
α. Γενική άποψη τοῦ ἀνώτερου ἐπίπεδου πλατώματος τῆς χερσονήσου, ὅπου καὶ ὁ ἐνεπίγραφος βραχόλιθος. β. Ἡ ἐπιγραφή τῶν Νικασίτιμου καὶ Τιμίονος.

- α. Τὸ σπηλαιοβάραθρο «Χάσμα» βρίσκεται στὴν ἀνατολική ἡπια πλαγιά τῆς χερσονήσου, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ πλάτωμα τοῦ ἐλληνιστικοῦ πύργου.
- β. Τὸ τριγωνικὸ ἄνοιγμα τοῦ σπηλαίου ἀπαιτεῖ καταρρίχηση σὲ ὕψος π. 4.50 μ.
- γ. Ἡ μεγάλῃ αἴθουσα τοῦ σπηλαίου ἔχει δεχθεῖ ὄγκους χωμάτων πού δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἐξερεύνηση τοῦ κατώτερου σημείου του.

α-β. Μία σειρά τοίχων συγχρατεί τὰ χώματα καὶ τοὺς πεσμένους βράχους διαμορφώνοντας κατωφερὴ μονοπάτια στὸ ἐσωτερικὸ του.

α. Ἡ κεντρικὴ αἵθουσα τοῦ σπηλαίου κατὰ τὴν ἐξερεύνηση. β. Στὴν πεδινὴ ζώνῃ ἀπέναντι ἀπὸ τὴ χερσόνησο Πύργος, στὴν πλαγιά τῆς ἀκτῆς Δέμα, ἡ περιοχὴ βρίθκει ὀστράκων κεραμικῆς τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος. Ὁ βυζαντινὸς ναὸς τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη ἔχει οἰκοδομηθεῖ ἐπάνω σὲ ἀνδρὰ ἀρχαίου πολισματος.